

odmítnutí je jednodušší a méně náročné. Odpověď, kterou nabízí citovaní autoři, je, že kosmopolitismus je kompetence v globalizovaném světě velmi cenná (Ibid.). Takto chápaný kosmopolitismus je nutně vázaný na vzdělanější vrstvy s vysokým kulturním kapitálem, z jejichž prostředí Středoevropská univerzita vycházela a k němuž se primárně obracela.

Kapitola 2

Transnacionální síť a počátky Středoevropské univerzity

V této kapitole ukazují, jak byly počátky filantropické činnosti George Sorose spojeny s transnacionálními kruhy odporu proti totalitárním režimům ve státech střední Evropy. George Soros byl Maďar žijící v USA, který se přirozeně zajímal o situaci ve své rodné zemi a o režim, před nímž ze země utekl. Byl to zároveň člověk, který se během studií v Londýně seznámil s myšlenkou otevřené společnosti jako ideálního protipólu režimů založených na dogmatických ideologiích, jež ho osobně hluboce oslovila. V 80. letech byl zároveň již bohatým člověkem, který si mohl leccos dovolit. Když se začal věnovat filantropii, bylo to v prostředí skupin lidí a ideálů, které ho osobně zajímaly a s nimiž byl tehdy v kontaktu – v prostředí lidskoprávních a proti-totalitárních transnacionálních komunit s vazbami na USA a Velkou Británii. V této kapitole popisují začátky Sorosovy nadační činnosti na území sovětského bloku na sklonku 80. let a jejich překlopení do základů rané Středoevropské univerzity.

2.1 Počátky transnacionálních vazeb a zrod mecenáše ve střední Evropě

George Soros v zemích střední a východní Evropy v 80. letech podporoval zejména nezávislou či neoficiální kulturu, vědu a vzdělávání. Ve většině případů šlo v 80. letech o pomoc pro malé, neformální organizace nebo jednotlivce. Soros s výjimkou několika nadací tehdy nezakládal nové organizace, ale vstupoval jako mecenáš do existujících projektů, kterým jeho dary pomohly v obtížném období nebo umožnily podstatně rozšířit působnost. Jeho Fond otevřené společnosti New York (Open Society Fund – OSF) vznikl v roce 1979. Během prvních let existence to byla neformální organizace bez zaměstnanců, vedená z domova (Soros, Wien, Koenen 1997: 112, 117). Níže uvádím důležité organizace, které Soros před rokem 1989 podporoval v Československu, přičemž vždy šlo o transnacionální iniciativy.

Evropská nadace pro intelektuální spolupráci se sídlem v Paříži (European Foundation for Intellectual Cooperation, Foundation pour une entraide intellectuelle européenne – FEIE) vznikla v roce 1966 v kontextu tzv. studené války. Jejím cílem byl boj proti komunismu prostřednictvím udržování kulturních kontaktů mezi Východem a Západem a podporování nezávislých intelektuálů v zemích komunistického bloku. Spíše než byrokratická organizace to byla síť neformálních kontaktů, která navazovala na podobné aktivity z 50. let, tj. kultivování kontaktů mezi spisovateli a umělci, posílání knih, udělování cestovních grantů apod. (Guilhot 2006). Nadace působila v řadě zemí východního bloku, včetně Československa. Spolupráce s Československem však ve srovnání s Polskem a Maďarskem fungovala hůř.²⁴ Finance pro FEIE od Fordovy nadace se na konci 70. let radikálně snížily a zpřísnily zavedením požadavku na kofinancování z jiných zdrojů, což se ukázalo velmi obtížné. V roce 1980 byla nadace na pokraji ukončení činnosti (Guilhot 2006: 402).

V roce 1981 se ředitelka nadace, Annette Laborey, seznámila s Georgem Sorosem. Svedl je dohromady Sorosův přítel z dětství, maďarský historik György Litván, který na konci 70. let vyhledal Sorose v New Yorku.²⁵ Když se s ním Soros, který teprve začínal s filantropickou podporou disentu v zemích komunistického bloku, radil, které intelektuály by měl v Maďarsku podporovat, doporučil mu maďarského spisovatele, Istvána Eörsiho. Eörsi jako bývalý grantista FEIE a známý Annette Laborey potom zprostředkoval setkání obou, jehož výsledkem byla následná spolupráce (Kaufman 2002: 181–182). Soros využil sítě a kontakty nadace pro vlastní filantropickou činnost a zároveň se postupně stal největším zdrojem podpory pro FEIE (v roce 1988 poskytoval více než 75 % jejích financí, platil kancelář v Paříži atd.). Podle Nicolase Guilhota Soros díky FEIE získal důležitý sociální kapitál, který mu umožnil rozšířit filantropickou činnost a posléze zčásti i na něm budoval Středoevropskou univerzitu (Guilhot 2006; 2007). Annette Laborey po ukončení činnosti FEIE v roce 1990 přešla na pozici zástupkyně prezidenta Sorosovy sítě Nadací otevřené společnosti, kde setrvala až do roku 2012.

George Soros podobným způsobem ve stejné době vstoupil jako mecenáš i do **Nadace Charty 77**, která vznikla ve Švédsku v roce 1979 za účelem

pomoci disidentům v komunistickém Československu. Přestože nadace měla dary z různých stran, příchod mecenáše, jakým byl Soros, znamenal pro ředitele nadace Františka Janoucha velkou změnu. „Od té doby, co ho znám, si připadám často jako v pohádce – je tou dobrou vílou, která splní všechna přání, pokud je považuje za rozumná,“ píše Janouch v dopise Václavu Havlovi v lednu 1986 (Havel, Janouch 2007: 207–208). Soros a Janouch se seznámili patrně již v roce 1981 na slavnosti na počest šedesátých narozenin sovětského disidenta Andreje Sacharova. Nejpozději v roce 1983 Soros poskytoval prostředky na více než třetinu pomoci nadace do Československa (Jechová 1998: 69; Kantůrková 1998: 16).²⁶ Podpora přitom přišla v klíčovém momentu, kdy se Janouch, který do té doby pracoval v nadaci sám, ze své soukromé pracovny a dobrovolně ve volném čase, začal cítit vyčerpaný a frustrovaný: „Tato situace je však osobně nadále neudržitelná – podařilo se mi dosáhnout dohody s jedním mecenášem, že nám bude platit kousíček sekretářky, pronájem maličké úřadovničky a některé administrativní náklady – těším se na to nesmírně, protože jsem z toho předsednictví, spojeného s prací sekretářky, písárky, poslíčka, překladatele, baliče, uklízečky a kdovíještěkoho do krajnosti uondán“ (dopis V. Havlovi červenec 1983 in Havel, Janouch 2007: 64). Pocit, že „ne všechno je tak černé“, Janouchovi dodalo i udělení Ceny otevřené společnosti, kterou uděloval Sorosův Fond otevřené společnosti a již se v roce 1983 stal prvním držitelem (Ibid.: 67). Podobně jako v případě nadace FEIE, Sorosova intervence přišla v klíčovém momentu, kdy se další pokračování činnosti zdálo velmi obtížné, a umožnila posunout činnost nadace na jinou úroveň tím, že získala organizační zázemí a minimální pracovní sílu.

Podobnou mecenášskou strategii použil George Soros, když po roce 1984 začal podporovat **programy stipendijních pobytů na univerzitě v Oxfordu**. I zde vstoupil do již existujícího projektu, který jeho podpora dovolila dramaticky rozvinout. Projekt s názvem Oxford Colleges Hospitality Scheme for Polish Scholars založil roku 1982 polský filosof a politolog Zbigniew Pelczynski, který čtyřicet let učil na Univerzitě v Oxfordu. Je připomínán jako výborný učitel, charismatická a společenská osobnost a nesmírně schopný organizátor, který celý život pomáhal Polsku.²⁷ Pelczynski získal dobrovolnou pomoc kolejí Oxfordské univerzity (založenou na sympatii pro zakázané hnutí Solidarita v Polsku) a na polské straně vyjednal s vládou a s univerzitami (např.

²⁴ FEIE poslala za dobu své existence do zemí střední a východní Evropy přes 15 tisíc knih. Jak zmiňuje Guilhot, množství knih se lišilo nejen v čase, ale i podle zemí, přičemž dodávání knih do zemí jako Československo, Rumunsko a Bulharsko bylo mnohem problematičtější než do Polska nebo Maďarska (Guilhot 2006: 388). Jinde zmiňuje, že konference organizované FEIE se mohli zúčastnit „všichni naši hosté z východní Evropy“, „kromě jednoho Rumuna a tří Čechoslováků“ (Ibid.: 391).

²⁵ G. Litván byl vězněn po maďarském povstání v roce 1956 (tento osud sdílel I. Eörsi), ale v 70. letech již směl pracovat na Maďarské akademii věd a na konci 70. let mohl vycestovat do USA.

²⁶ Soros uvádí, že od roku 1980 poukázal Nadaci Charty 77 celkem asi 3 miliony dolarů (Soros, Wien, Koenen 1997: 125), není však přesně zřejmé do kdy, pravděpodobně nejpozději do momentu, kdy se s nadací rozešel a v roce 1992 založil Nadaci OSF Praha.

²⁷ Za službu britsko-polské spolupráci obdržel u příležitosti 10. výročí programu v roce 1992 státní vyznamenání od britské královny a další ocenění v Polsku: oslava ve Varšavě, přijetí prezidentem Lechem Walesou a vyznamenání na hradě (McAvoy 2012: 204, 211).

v Krakově, Poznani, Varšavě) unikátní mechanismus, kdy studenti humanitních i přírodních věd byli na jednoměsíční studijní pobyty vybíráni přímo lidmi v Oxfordu, ne domácí univerzitou, kde by podléhali schvalování tehdejší mocenskou elitou.²⁸ Během deseti let díky tomu pobývalo na Oxfordské univerzitě 600 Poláků a program se rozšířil i na Univerzitu v Cambridge (McAvoy 2012: 202). Podle vzpomínek pamětníků to byly „malé individuální revoluce“ v kariérách polských vědců, které jim přinesly znalosti, kontakty a sebevědomí posílené pobytem na prestižní instituci (Ibid.: 205).

Setkání Zbigniewa Pelczynského a George Sorose zprostředkoval v roce 1984 oxfordský filosof William Newton-Smith. Soros se chtěl dovědět, jak stipendijní program funguje, protože se o krátkodobá stipendia pro maďarské postgraduální studenty snažil v USA, ale americké univerzity trvaly na víceletém studiu. Soros nabídl Pelczynskému, že když mu pomůže v Oxfordu rozjet podobný program pro Maďary, zaplatí mu „za každého Maďara, který stráví rok na Oxfordu, ... jedním Polákem“ (McAvoy 2012: 217). Tak v roce 1986 započal nový, jednoletý stipendijní program (začal s 12 polskými a 11 maďarskými studenty, poté se počet stipendií zvedl na 30), který v Maďarsku zajišťovala Sorosova nově založená nadace. Později se programu účastnili i studenti dalších zemí sovětského bloku. Stipendijní program s názvem Open Society Institute/FSCO Chevening Scholarship Scheme (Hoad 2006) v letech 1986–1996 přivedl do Oxfordu přes 500 studentů ze střední a východní Evropy a stal se druhým největším stipendijním programem na univerzitě (CEU Gazette 1997: 7).

V návaznosti na Oxford George Soros dále podporoval středo a východoevropský publikační projekt, který se týkal i Československa a který se neformálně zkracoval jako tzv. **Oxfordský projekt** (Central and East European Publishing Project – CEEPP). Zde byl jen jedním z více donorů, takže jeho podpora neměla na projekt transformativní dopad a jedná se tak o trochu jiný případ, než zde jinak popisují. Projekt CEEPP v letech 1986–1994 podporoval vydávání a překlady literatury, vydávání periodik a po roce 1989 pořádal školení pro nakladatele atd. Sídlil na Univerzitě v Oxfordu, ve stejné budově, kde měl kancelář výše uvedený oxfordský stipendijní program (Ash 1995).

George Soros dále podporoval skupinu nadací spojených se jménem Jana Husa, které pomáhaly nezávislé kultuře a vzdělávání v komunistickém Československu. **Vzdělávací nadace Jana Husa** (Jan Hus Educational Foundation) vznikla jako neformální iniciativa v Oxfordu v roce 1979 v reakci na

²⁸ Existovaly zvláštní formuláře žádosti o přijetí, které byly rozeslány na univerzity v Polsku. Čas od času komise z Oxfordu vedla osobní interview, na jejichž základě se rozhodovalo o tom, kdo bude přijat. Na vrcholu programu se jednalo o 400 žádostí ročně, z nichž 70 bylo úspěšných (McAvoy 2012: 203–204).

dopis, který na konci 70. let poslal do světa s prosbou o pomoc český filosof Julius Tomin. Na shromáždění sekce filosofů Univerzity v Oxfordu dopis přečetl a ke společné akci vyzval britský filosof kanadského původu William Newton-Smith.²⁹ Spolu s filosofkou z téže univerzity, Kathy Wilkes, založili nadaci, úředně registrovanou v roce 1981. Další klíčovou osobou nadace v Oxfordu byl mladý akademik Paul Flather, stejně jako Newton-Smith člen správní rady nadace a spoluorganizátor jejich aktivit na území Československa. Všichni navštívili v rámci činnosti nadace Prahu již před pádem komunistického režimu (Paul Flather i Kathy Wilkes několikrát, Newton-Smith byl po první návštěvě vyhoštěn).

Sesterské organizace poté vznikly i v dalších zemích, což mělo usnadnit místní organizování pomoci a fundraising – ve Francii (Jan Hus Association), USA (Educational and Cultural Foundation Jan Hus) a po oddělení od americké nadace v roce 1983 jako poslední kanadská nadace (Jan Hus Fund – Le Fond Jan Hus). Nadace začaly sbírkami od filosofů a individuálních dárců, takže jejich možnosti byly zpočátku omezené. Vzdělávací nadace Jana Husa v Oxfordu tehdy vystačila s dobrovolnou prací příznivců a pravidelnými příspěvky jednotlivců v řádu pěti až sta liber ročně (Day 1999: 232). Její práce se začala rozvíjet a mohla uspokojit víc požadavků až s příchodem dvou dárců z USA, kteří se stali hlavními donory nadace – George Sorose (od roku 1983) a americké nadace National Endowment for Democracy³⁰ (asi od roku 1986). Podle Barbary Day poprvé kontaktovali George Sorose na podzim roku 1982 William Newton-Smith s britským politologem Rogerem Scrutonem, přičemž v květnu 1983 přišel od Sorose nadační příspěvek 4000 liber a dalších 2000 liber na samizdatové projekty, přičemž jedním z nich byl český překlad knihy Rogera Scrutona *Smysl konzervatismu*, na kterém pracoval Petr Pithart (Day 1999: 233).

Klíčovou osobou při budování britské Vzdělávací nadace Jana Husa byl William Newton-Smith, který byl poté i klíčovou osobou při budování Středo-evropské univerzity v Praze i Budapešti a nadále působil jako jedna z důležitých osob v Sorosově síti nadací. Na budování Pražské koleje SEU se podílel i jeho doktorand na Univerzitě v Oxfordu, Paul Flather (zpočátku ředitel Pražské nadace SEU, posléze generální tajemník Výkonného výboru SEU). Jak Paul Flather, tak William Newton-Smith navštívili Prahu v 80. letech

²⁹ Příběh, který tomu předcházela, i to, co následovalo, detailně líčí Barbara Day (1999).

³⁰ Nezisková organizace zřízená a financovaná od roku 1983 vládou USA a kontrolovaná parlamentem USA. Jde o nezávislou organizaci v tom smyslu, že je samostatnou právnickou osobou pod vedením vlastní správní rady. Jejím účelem je podílet se na americké zahraniční politice tím, že podporuje nevládní subjekty v zahraničí, které přispívají k rozvoji demokracie založené na pluralitě a respektu k lidským právům (NED History nedat.).

v rámci činnosti Vzdělávací nadace Jana Husa. Když se Paul Flather ujímal funkce v Pražské nadaci SEU, mohl se připomenout tehdejšímu předsedovi české vlády Petru Pithartovi i osobnější nótou: „Budete si na mě pamatovat z dob nadace Jana Husa,“ připisuje rukou na závěr pravděpodobně prvního dopisu, kterým navazoval vztah v nové době (D1).

Spolu s Kathy Wilkes byl William Newton-Smith i u dalšího z projektů, které George Soros v 80. letech podporoval, **Meziuniverzitního centra v Dubrovniku** (Inter-University Centre – IUC). Byl to údajně Newton-Smith, kdo přivedl k účasti na centru v Dubrovniku Sorose (Kaufman 2002: 258). Nejpozději v roce 1986 George Soros poskytoval akademikům z komunistické Evropy včetně Československa stipendia, aby se mohli aktivit transnacionálního centra účastnit (Day 1999). Meziuniverzitní centrum bylo založeno v roce 1972 při Záhřebské univerzitě v Jugoslávii, tedy v zemi, která si během studené války držela středové geopolitické postavení mezi Východem a Západem. Patrně hlavní činností centra bylo pořádání letních škol pro vědce z Východu a Západu. Meziuniverzitní centrum dodnes vnímá vlastní počátky jako přímé pokračování plánů na založení univerzity OSN na konci 60. let, která měla přispívat k mírovému soužití národů světa. Svoje poslání dodnes vysvětluje v kontextu světa rozděleného na dva soupeřící bloky: „Probíhala studená válka. Znepokojení učenci vnímali význam vytváření nových příležitostí pro setkávání a výměnu znalostí a myšlenek napříč dělicími liniemi“ (IUC nedat.). Na propagační videonahrávce z roku 1990 hovoří představitelé centra o záměru vytvářet „mosty přes národní i jiné hranice“ a po city „transnacionality“ (Dragičević, Pavlekovič 1990). Jde o kosmopolitní étos nadnárodní spolupráce vědců a univerzit, která probíhá „bez dohledu vlád“, étos založený na představě o „roli vědců při budování mostů mezi národy a kulturami“ (Ibid.), na který posléze přímo navázala Středoevropská univerzita. Na začátku 90. let se dokonce objevila představa, že Středoevropská univerzita převezme roli IUC a/nebo že bude IUC konkurovat při přidělování filantropické podpory George Sorose (Svítek 1991).

Sorosova filantropie ve střední a východní Evropě se do velké míry držela agendy ochrany lidských práv a s ní spojených transnacionálních sítí. **Lidskoprávní hnutí** ve střední a východní Evropě a následně v USA vzniklo po podpisu helsinského Závěrečného aktu, uzavřeného roku 1975 mezi třiceti pěti zeměmi na závěr Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Tato zdánlivě symbolická dohoda, podepsaná většinou evropských zemí, Sovětským svazem, USA a Kanadou, dala podnět ke vzniku transnacionálního hnutí, které dokázalo postavit agendu lidských práv do centra mezinárodní politiky a významně přispělo k zániku komunismu (Thomas, D. C. 2007). Nejprve v některých zemích sovětského bloku (Rusko, Polsko, Českosloven-

sko) a následně především v USA začaly vznikat organizace a platformy dohlížející na dodržování lidských práv v komunistickém světě. V USA vznikla na půdě Kongresu Helsinská komise Spojených států (1976) a poté v roce 1979 s pomocí grantu Fordovy nadace nestátní Výbor Spojených států pro dohled nad Helsinkami (U.S. Helsinki Watch Committee, později Human Rights Watch), který měl být partnerem občanských aktivit v sovětském bloku (Thomas, D.C. 2007: 158–159; Slezkine 2014).

Soros byl uveden do komunity ochránců lidských práv v New Yorku na začátku 80. let, kde se mu neformálním „hlavním průvodcem ve světě lidských práv a mezinárodních věcí“ stal první výkonný ředitel Helsinského výboru v USA, Aryeh Neier (Kaufman 2002: 176). Aryeh Neier byl další klíčovou osobou, která dlouhodobě formovala Sorosovu filantropii – v letech 1993 až 2012 byl prezidentem Sorosovy sítě nadací a podle Kaufmana tehdy byl vedle Sorose jediným dalším člověkem, který měl přehled o aktivitách celé sítě. V souvislosti s prací Helsinského výboru se Soros seznámil i s americkým politologem Alfredem Stepanem, budoucím prvním rektorem Středoevropské univerzity.³¹

Soros poté poskytl prostředky, které pomohly Mezinárodní helsinské federaci (International Helsinki Federation for Human Rights³²) založit kancelář ve Vídni (Ibid.: 177). Soros finančně podporoval nejen Mezinárodní helsinskou federaci, ale i Helsinský výbor v USA a disidentské skupiny navázané na lidskoprávní hnutí v Polsku, Rusku a Československu. Archivy otevřené společnosti (Open Society Archives), které s podporou Sorose vznikly a fungují v Budapešti od roku 1995, jsou mezi jiným domovem materiálů rádia Svobodná Evropa (Radio Free Europe, Radio Liberty), které vysílalo do zemí sovětského bloku před rokem 1989, ale i dokumentace Mezinárodní helsinské federace (CEU 1999: 44). George Soros lidskoprávní agendu ve střední a východní Evropě v 80. letech i později výrazně podporoval a svým způsobem částečně převzal a podpořil péči o její odkaz po konci studené války.

To, čemu Michael Kaufman říká „narativní spojení“ nebo „řetězec událostí“, když popisuje vznik a vývoj hlavních filantropických projektů George Sorose (Kaufman 2002: 260), je důsledek jeho flexibilních, trvalých a produktivních transnacionálních vazeb. George Soros se následně v 90. letech

³¹ Neyer se stal ředitelem Helsinského výboru v USA v roce 1982 a rok nato se Alfred Stepan na jeho pozvání stal členem Národního řídicího výboru Americas Watch (nové skupiny pro monitorování dodržování lidských práv na americkém kontinentu). Jeho členem byl i George Soros a společně s Neyerem pracovali na kampani za svobodné volby v Chile, přičemž Stepan vedl misi přímo na místě (Stepan 2009: 703, 709).

³² Ustavena roku 1982 z podnětu a s trvalou podporou amerického Helsinského výboru, sdružovala původně osm národních helsinských skupin v několika zemích západní Evropy, v USA a Kanadě (Slezkine 2014: 360–361).

spoléhá na klíčové osoby, které potkal v 80. letech, a témata, kterým se jako mecenáš věnoval, musí být nahlížena v kontextu těchto sítí a jako jejich výsledek. Lidská práva představují typické transnacionální téma s globálním přesahem. Lidskoprávní zákony jsou (spolu s legislativou na ochranu životního prostředí) někdy nahlíženy jako „kosmopolitní zákony“, protože omezují suverenitu států ve jménu ochrany jednotlivců a tím přispívají k rozvoji „post-národního“ světa (Vertovec, Cohen 2002). Univerzální lidská práva představují klasickou kosmopolitní agendu (Fine 2007). Ochránci lidských práv – jednotlivci, organizace i jejich podporovatelé – jsou z této perspektivy někdy kriticky nahlíženi jako aktéři globalizace (Guilhot 2005). Je každopádně zřejmé, že myšlenka Středoevropské univerzity byla součástí tohoto transnacionálního kulturního a politického prostředí.

2.2 Rozvoj vlastní nadační činnosti George Sorose ve střední a východní Evropě

V Maďarsku vznikla Sorosova nadace – Soros Foundation Hungary – jako první ve středoevropském regionu, a to roku 1984. Jako jeden z důvodů založení nadace uvádí mecenáš to, že nechtěl pokračovat v jinak poněkud „tajnůstkářském“ vybírání příjemců pomoci a chtěl mít možnost realizovat otevřenější výběrová řízení (Soros, Wien, Koenen 1997: 112). To bylo v době, kdy maďarský zákon právní formu nadace neznal, takže šlo o nestandardní řešení ve složitě situaci. Z publikovaných zdrojů vyplývá, že v roce 1984 vznikla v New Yorku Soros Foundation Hungary, a to odděleně od tamního Fondu otevřené společnosti (OSF), protože maďarská vláda nechtěla v názvu povolit výraz „otevřená společnost“. Nadace měla kancelář a jednoho zaměstnance na plný úvazek. Nadace zpočátku v Maďarsku nemohla existovat jako nezávislá právnická osoba, proto na základě dohody mezi výše uvedenou nadací s kanceláří v New Yorku a Maďarskou akademií věd existovala jako přidružená instituce Maďarské akademie věd, kterou řídila společná komise, jejímiž předsedy byli na jedné straně George Soros a na druhé straně první náměstek prezidenta Maďarské akademie věd (Soros, Wien, Koenen 1997: 112–113; Kaufman 2002: 189–200).

Sorosova maďarská nadace byla pod dohledem státních úřadů a neměla přístup do médií, ale fungovala relativně nezávisle a směla inzerovat své programy.³³ Nadace se zaměřovala na oblast vědy, školství a kultury (ná-

³³ Podle mecenáše paradoxně právě nedostatek publicity a šíření informací o nadaci ústním podáním přispěly k tehdejšímu pozitivnímu obrazu nadace jako organizace, která odvádí skutečnou práci, aniž o tom jen naprázdno mluví.

kupy kopírovacích přístrojů, literatury, stipendia do zahraničí ad.). Již tehdy měla roční dotaci 3 miliony USD ročně, tj. při kurzu československé koruny z roku 1990 asi 88 milionů Kčs, kterou však byl problém v prvních letech spotřebovat (Soros, Wien, Koenen 1997: 114). Podle socioložky Évy Kuti bylo v Maďarsku přijato opatření č. 11/1987, které rehabilitovalo právní formu nadace mimo jiné i pod tlakem mecenášů, jako byl George Soros, který byl připraven darovat peníze na veřejné účely, ale trval přitom na nezávislé nadaci (Kuti 1996: 41). Důvody vstřícnosti státu byly podle Sorose ekonomické. Maďarsko bylo již tehdy zemí částečně otevřenou zahraničním investicím a dovolilo částečnou ekonomickou liberalizaci; kromě toho zadlužený stát potřeboval zahraniční měnu (Kaufman 2002: 189–200). Maďarskou nadací považoval mecenáš za velmi úspěšnou, stala se „střediskem intelektuálního života v Maďarsku“ a s relativně malými prostředky měla velký dopad (Ibid.: 122). Proto se povzbuzen posunul k zakládání dalších nadací.

Polsko schválilo zákon umožňující založení soukromé nadace v roce 1984. Záměr založit nezávislou nadaci v Polsku oznámil Soros v červnu 1987, přičemž vyjednáváním pověřil Zbigniewa Pelczynského, s nímž již spolupracoval na stipendijním programu v Oxfordu. Po vyjednávání s ministerstvem školství a vládními představiteli byla v květnu 1988 ve Varšavě registrována Nadace Stefana Batoryho (Stefan Batory Foundation³⁴) se vzdělávacími, kulturními a akademickými cíli. Nadace se během prvního roku zaměřila na podporu vědy, udělila granty 89 žadatelům a 14 institucím (Stefan Batory Foundation 1998: xi), avšak z hlediska mecenáše fungovala problematicky. Po kritice mecenáše rada rezignovala (McAvoy 2012: 226–227) a nová funkční rada se po tříměsíční přestávce ustavila až v září 1989. Nadace Stefana Batoryho je dodnes významnou polskou nadací.

Poslední nadace před listopadem 1989 vznikla ještě v Sovětském svazu (1987). Podle slov mecenáše proběhl pokus o založení nezávislé nadace ve druhé polovině 80. let také v Číně, i když neúspěšně (Soros, Wien, Koenen 1997: 117). Vidíme zde tedy tendenci k zakládání nadací, které by umožňovaly zvětšit filantropickou pomoc uvnitř dané země a otevřít ji širšímu okruhu příjemců. Stejně tak je zde patrná tendence k rozšiřování pomoci do dalších zemí, a to již na konci 80. let i mimo střední Evropu.

Podobně usiloval George Soros o založení nadace ještě před pádem totalitárního státu i v Československu. Pečlivé čtení korespondence mezi Františkem Janouchem a Václavem Havlem odhaluje následující příběh. František

³⁴ Stefan Batory byl maďarský šlechtic a polský král, který v 16. století úspěšně válčil proti Rusku; Soros chtěl původně název „Popper Foundation“, ale Pelczynski měl vůči Popperově politické filosofii zásadní výhrady a nesouhlasil (McAvoy 2012: 223–224).

Janouch se v polovině prosince 1987 v Londýně sešel s Georgem Sorosem, který mu mimo jiné sdělil, že „se čs. velvyslanec v Budapešti zajímal o fungování Soros Fund v Maďarsku“, a zřejmě by o něco takového byl „u nás doma také zájem“. Shodli se sice na tom, že by to bylo „předčasné“ (Havel, Janouch 2007: 359–360), ale i přesto může o osm měsíců na to Janouch napsat Havlovi, že ho Soros pověřil, aby mu pomohl vypracovat návrh koncepce nadace v Praze. František Janouch měl fungovat jako Sorosův „osobní poradce“. To byl stejný model, jaký zvolil Soros při ustavení nadace v Polsku, kde jako jeho místní prostředník vystupoval Zbigniew Pelczynski a v Maďarsku, kde při místním zakládání nadace spoléhal na Miklóse Vásárhelyie.³⁵

Plán v Československu byl, že „činnost Nadace by se měla pohybovat někde na rozhraní mezi oficiálními a neoficiálními strukturami“, přičemž název, který Janouch uvádí, je „Soros Fund Czechoslovakia“. Nejen název, ale i fungování na rozhraní mezi oficiálním a neoficiálním připomíná maďarskou nadaci. Také následující popis odkazuje na opakování filantropického modelu, který se Sorosovi osvědčil v Budapešti a který v téže době rozjížděl ve Varšavě: „Nadace by měla mít oficiální status, sekretariát v Praze, podporovat kulturní a vědeckou výměnu mezi ČSSR a Západem, financovat nákupy moderního západního umění pro čs. galerie, poskytovat stipendia pro studium v zahraničí, nakoupit pár tuctů či stovek počítačů pro čs. školy, financovat cesty západních vědců a intelektuálů do ČSSR atd.“ (Ibid.: 399).

František Janouch však – na rozdíl například od situace Pelczynského v Polsku – neměl možnost přijet. Žádá Václava Havla, aby ohledně možnosti založení takové nadace sondažoval u lidí, kteří mají „blízko ke strukturám“ (Ibid.: 400). Je otázka, nakolik bylo takové sondování právě pro Havla vzhledem k povaze režimu a jeho specifickému postavení v něm možné. Každopádně, Havlova odpověď, pokud nějaká byla, není známá a v Janouchem uchované a publikované korespondenci již nic dalšího o plánech na „Soros Fund Czechoslovakia“ nenajdeme. Ještě během jednání správní rady Vzdělávací nadace Jana Husa na Univerzitě v Oxfordu v dubnu 1989 však Soros údajně nabádal správní radu, aby hledala v Československu „oficiálního partnera“ a našla způsob, jak tam působit veřejně (Day 1999: 234). To se v Československu, na rozdíl od Maďarska a Polska, nepovedlo. Můžeme se jen dohadovat, o co jiná by byla v Československu po listopadu 1989 Sorosova výchozí pozice jako mecenáše z hlediska podpory v akademických a školských kru-

³⁵ „V té době jsem neudělal krok bez toho, abych se s ním neporadil,“ píše Soros (Soros, Wien, Koenen 1997: 119). M. Vásárhelyi byl maďarský novinář a politik, stíhaný v 50. letech, s nímž se Soros spřátelil během jeho stipendijního pobytu na univerzitě v USA v 80. letech. Dlouhodobě hrál důležitou roli v Sorosově maďarské nadaci i při budování Středoevropské univerzity v Budapešti.

zích, kdyby zde alespoň jeden jediný rok fungoval plánovaný fond s jeho jménem a předpokládaným repertoárem filantropické činnosti.

To, že nemohla vzniknout nadace a podpora musela být neoficiální a rozdělená do více neformálních toků, vedlo spolu s nutnými tajnostmi v Československu k určité nepřehlednosti. George Soros podporoval aktivity neoficiální české kultury doma i v zahraničí prostřednictvím Nadace Charty 77, Vzdělávací nadace Jana Husa, FEIE i skrze Central and East European Publishing Project (CEEPP – tzv. Oxfordský projekt). Vznikaly tak propletené toků filantropické podpory. Ředitel Nadace Charty 77 František Janouch to v korespondenci s Václavem Havlem v létě 1988 nazývá „dvoukolejností či mnohakolejností“, kterou s ním probíral i George Soros a kterou se bude Janouch snažit „zjednodušit a zprůhlednit“ (Havel, Janouch 2007: 381).

Ve většině postkomunistických zemí založil George Soros v první polovině 90. let nadace s posláním rozvíjet otevřenou společnost. Do roku 1994 jich bylo v regionu střední a východní Evropy dvacet dva: Maďarsko, Polsko, Česká republika, Slovensko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Rumunsko, Bulharsko, Chorvatsko, Slovinsko, Bosna a Hercegovina, Makedonie, tehdy ještě Jugoslávie, Albánie, v post-sovětských zemích potom Rusko, Bělorusko, Ukrajina, Moldavsko, Kazachstán, Kyrgystán a Gruzie (OSI 1995). Sorosův filantropický styl spočíval v tom, že začal vytvořením místní správní rady a angažováním místních zaměstnanců (Lehn, Quigley 2010: 254). Tento důraz na místní zakotvení odlišoval jeho přístup od většiny zahraničních donorů té doby, včetně jiných amerických nadací, které buď řídily své programy z USA nebo si ustavily v regionu místní pobočky obsazené vlastními lidmi (Pinter 2001; Carothers 1996). Soros si mohl dovolit „místní“ přístup díky tomu, že v regionu již měl spolupracovníky z doby před rokem 1989 a další lidi hledal v okruhu těchto kontaktů (Stubbs 2013). Takový transnacionální sociální kapitál byl na začátku 90. let s těží dostupný většině amerických nadací.

Soros převedl svoje transnacionální vazby z doby před otevřením „železné opony“ do sítě nových nadací, které v regionu střední a východní Evropy rychlým tempem v 90. letech zakládal. V uzavřených společnostech státního socialismu se mohl filantropické aktivitě věnovat jen v omezeném rozsahu a spíše neformálně, ale po otevření hranic a pádu restriktivních režimů rozšířil svoji filantropii ze tří zemí před rokem 1989 na dvacet dva zemí v roce 1994, tzn. během pěti let se rozrostla sedmkrát. V 90. letech můžeme jednoznačně hovořit o dynamické expanzi Sorosovy filantropie v regionu střední a východní Evropy, a to jak z hlediska počtu zemí, kde založil nadace, tak z hlediska objemu prostředků, které jim věnoval.

V České republice byla součástí Sorosovy sítě nadací Nadace Open Society Fund Praha, kterou založil v roce 1992 až po rozchodu s Československou na-

dací Charty 77. Nadace Open Society Fund Praha (OSF Praha) explicitně refletovala svoji existenci v rámci mezinárodní sítě nadací jako součást svojí identity a pozitivní hodnotu. První dlouholetá ředitelka nadace, Marie Kopecká, mezi přínosy sítě uváděla „možnost využívat amerických zkušeností“ a v případě víceletých programů, které probíhaly v rámci sítě a do nichž měly jednotlivé nadace možnost se zapojit, kladně hodnotila, že „do českého prostředí přinášely některé nové koncepty a přístupy a iniciovaly tak zásadnější změny ve společnosti“ (OSF Praha 2002: 17). Nadace, která byla založena podle českého právního řádu a se správní radou složenou z občanů České republiky, se vnímala jako autonomní místní aktér a zároveň jako článek v nadnárodní síti, který může fungovat jako převodník pro koncepty a zkušenosti zvenku do místního prostředí a tím jako žádoucí motor změny. Jednou ze strategií pro generování změny v případě Sorosovy české nadace bylo vnášení podnětů zvenku (ze zahraničí, zejména z USA, ale i z jiných zemí v rámci sítě) do českého prostředí, jejich podpora a posléze snaha je osamostatnit a snižovat podporu tak, aby se staly soběstačné; jakýsi „spin-off“ efekt, jehož cílem bylo „zakotvit příslušnou aktivitu v místním prostředí“. Výroční zprávy dokládají více programů, které se takto osamostatnily a udržely i za snižující se podpory nadace.

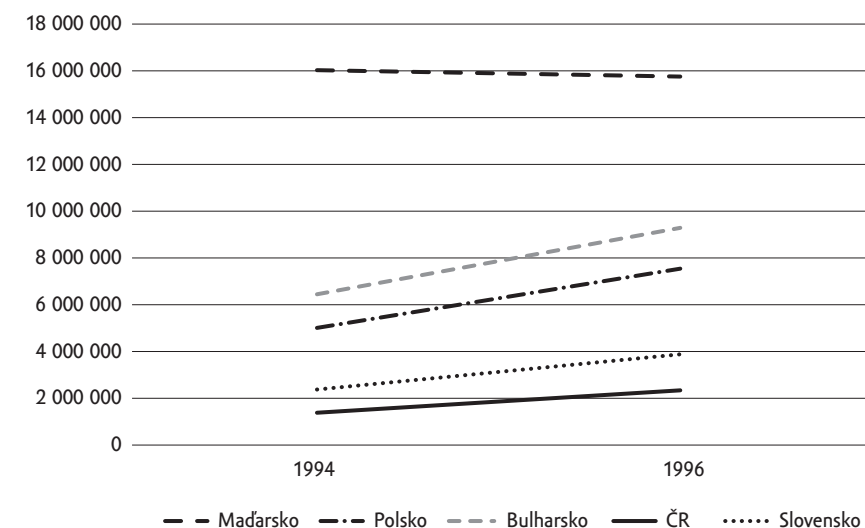
Jedním z cílů všech nadací v síti včetně Nadace OSF Praha vždy bylo vzdělávání. Jeho relativní význam se však různil mezi nadacemi a měnil se v průběhu let. Tabulky 12–14 v příloze ukazují tyto posuny na příkladu nadací v zemích střední Evropy a Bulharska v letech 1994–1996. Zdá se, že počáteční význam podpory vzdělání byl posléze relativizován a zmenšen i v absolutních číslech nástupem jiných aktivit, zatímco podpora vysokého školství se z podstatné části soustředila na rozvoj Středoevropské univerzity.

Jedním ze specifíků Nadace OSF Praha v rámci mezinárodní sítě bylo to, že vznikla relativně pozdě a poté v prvních letech své existence hospodařila ve srovnání s jinými podobnými nadacemi v Sorosově síti s malými prostředky. Marie Kopecká to dává do přímé souvislosti s negativním postojem české vlády ke Středoevropské univerzitě: „Tento postoj znamenal nejen to, že univerzita Prahu nakonec ke škodě nás všech opustila, ale také to, že prostředky, které měla nadace v počátcích svého působení v Praze k dispozici, nedosahovaly zdaleka té výše, kterou disponovaly Sorosovy nadace v ostatních zemích střední a východní Evropy srovnatelné velikosti“ (OSF Praha 2002: 16–17). Česká nadace byla opravdu jedna z nejmenších – ještě v roce 1996 byla třetí od konce po nadaci v Gruzii (která vznikla až v roce 1994) a Haiti (vznik 1995). Jiné srovnatelné země měly rozpočty několikanásobně vyšší, například nadace v podle počtu obyvatel o něco menším Bulharsku měla téměř třikrát větší výdaje.

Česká nadace tedy měla v Sorosově síti zpočátku výrazně poddimenzované postavení, a to se v prvních letech nijak neměnilo, přestože jinak celkové výdaje Sorosovy sítě nadací a institutů v průběhu let rostly. Mezi roky 1994 a 1996 se celkové filantropické výdaje zvýšily z 300 milionů dolarů na 362 milionů, tedy asi o pětinu. Jak ukazuje graf 1, v této době došlo ke zvýšení celkového objemu výdajů také u vybraných nadací (kromě maďarské, která již tak měla několikanásobně vyšší výdaje než ostatní³⁶). Tempo růstu bylo odlišné. Zatímco polská, bulharská i slovenská nadace rostly asi o polovinu (první o 50 %, druhá o 44 %, třetí o 63 %), česká nadace rostla v tomto období rychleji (o 74 %) a částečně tak „doháněla“ problematický začátek.

Pojďme se zde na chvíli zastavit. Z pohledu na graf 1 je evidentní, že množství podpory pro jednotlivé země se výrazně lišilo a nezáviselo na počtu obyvatel. Soukromá filantropie je v tomto ohledu velmi odlišná od toho, jak funguje rozdělování podpory v rámci rovnostářského státu. Není vázána vnějšími pravidly rozdělování (zavádí si je sama), není zodpovědná nějaké vnější vyšší autoritě, která by posuzovala rovnost jejího přístupu podle daných pravidel či norem. Součástí činnosti jakékoli soukromé nadace je výběrovost jejích priorit, které do velké míry určuje zakladatel nadace a posléze správní rada (v níž si mecenáš může ponechat nepřímý vliv).

Graf 1 Výdaje vybraných nadací sítě OSF v letech 1994 a 1996 (v USD)

Zdroj: OSI (1995; 1997), zpracováno autorkou.

³⁶ Též ruská a ukrajinská nadace měly vysoké výdaje (ruská v obou letech kolem 25 milionů USD, ukrajinská přes 12 milionů USD v roce 1994 a přes 15 milionů v roce 1996).

Data ukazují výsadní postavení maďarské nadace z hlediska množství darů ze strany mecenáše, které nelze vysvětlit objektivními faktory (jako např. počet obyvatel, celkově vyšší atraktivita země pro zahraniční investice apod.). Roli měl osobní vztah George Sorose k Maďarsku: narodil se tam, maďarština je jeho rodný jazyk, prožil tam dětství a pohnutou dobu druhé světové války s rodiči a bratrem a má tam řadu přátel. Analogicky pod-dimenzovanost české nadace byla pravděpodobně skutečně důsledkem Sorosova osobního zklamání z nepřijetí a nedocení jeho filantropie v zemi. Vztah daru je vždy významně osobním vztahem.

Když tedy hovoříme o expanzi Sorosovy sítě nadací ve středo a východoevropském regionu v první polovině 90. let, je třeba ji vnímat jako diferencovaný proces, který závisel na povaze transnacionálních sítí, zejména jejich spojení s mecenášem a postavení v místním prostředí. Případ pražské Nadace OSF a její pod-dimenzovanost ve zkoumaném období ukazuje, že roli mají i faktory charakteristické právě pro filantropii, jako je zklamání způsobené nepřijetím daru.

2.3 Překlopení transnacionálních vazeb do personálních základů Středoevropské univerzity

Středoevropská univerzita měla právní formu nadace jak v Praze, tak v Budapešti. Pražská nadace pro Středoevropskou univerzitu (PNSEU)³⁷ byla z právního a formálního hlediska nadace provozující vzdělávací instituci, Pražskou kolej SEU. V Československu bylo na začátku 90. let velmi jednoduché založit nadaci, protože speciální zákon neexistoval a nebyla vyžadována žádná minimální fundace, jak je tomu od roku 1998. Nadace nemá – na rozdíl od spolku – členy a v personální podobě ji proto můžeme ztotožnit se zaměstnanci a představiteli správní rady.

Myšlenka na vytvoření Středoevropské univerzity se objevila v prostředí seminářů Meziuniverzitního centra v Dubrovniku v létě 1988. Účastníky onoho semináře v Dubrovniku, jak je uvádí historie Středoevropské univerzity (CEU 1999: 13), byli: Rudolf Andorka, Péter Hanák, Márton Tardos, István

³⁷ Z právního hlediska byla Pražská kolej Středoevropské univerzity zřízena podle Hospodářského zákona jako nadace s názvem Pražská nadace pro Středoevropskou univerzitu (PNSEU). Zřizovatelem byl na straně jedné Open Society Fund v New Yorku a na straně druhé Ministerstvo školství, mládeže, tělovýchovy a sportu ČR. George Soros a ministr školství Petr Vopěnka podepsali Zřizovací listinu v Praze dne 19. dubna 1991. Formálně vznikla nadace registrací u Obvodního úřadu Prahy 1 dne 4. dubna 1991. Nadace v této podobě zajišťovala provoz Pražské koleje SEU po celou dobu. Ukončující setkání PNSEU se konalo 19. prosince 1996. Již nefunkční nadace vešla do likvidace z nařízení Obvodního úřadu Prahy 3 až v roce 1998.

Teplán, Tibor Vámos, Miklós Vásárhelyi (Budapešť); William Newton-Smith, Kathleen Wilkes (Oxford); Jan Havránek, Michal Illner, Jiří Kořalka (Praha); Krzysztof Michalski,³⁸ Włodzimierz Siwinski (Varšava). Když srovnáme tato jména se členy správní rady nadace SEU v Budapešti a v Praze (viz tabulka 1), můžeme sledovat výrazně odlišnou míru propojení. Z členů správní rady nadace SEU v Budapešti se tři účastníci prvotního setkání v Dubrovniku. Miklós Vásárhelyi byl Sorosův prostředník v Maďarsku před listopadem 1989, byl prvním ředitelem Sorosovy nadace v Budapešti a také členem správní rady Středoevropské univerzity jako celku. István Teplán byl v raných letech SEU zodpovědný za rozpočet obou kolejí.³⁹ Další z maďarských účastníků Dubrovniku, Péter Hanák, nebyl sice členem správní rady SEU, ale vybudoval na Budapešťské koleji katedru historie a byl jejím vedoucím.

Naproti tomu členové správní rady Pražské nadace SEU v Dubrovniku přítomni nebyli, tyto vazby na Pražské koleji SEU chyběly. Z českých účastníků Dubrovniku se na budování Středoevropské univerzity v Praze nikdo nepodílel. Sociolog Michal Illner vzpomíná, že na setkání v Dubrovniku byl, ale nevěděl předem, že se tam bude Středoevropská univerzita diskutovat a cítil se jako outsider debaty (115). Ani historikové Havránek a Kořalka u počátků Pražské koleje SEU nebyli.⁴⁰ Kontinuita personálních sítí, patrná v případě Maďarů, v českém případě chybí.

³⁸ Filozof Krzysztof Michalski byl významnou osobností těchto transnacionálních sítí, jehož roli se hlouběji nemohu zabývat. Michalski odešel z Polska ve druhé polovině 80. let a ve Vídni vybudoval Institut pro humanitní vědy (IWM), který se v 90. letech stal jednou z elitních základen pro propojování humanitních a společenských věd z Východu a Západu (např. Dahrendorf 2000; Chvatík 2007). Při budování SEU byl přítomen jen v samých počátcích v roce 1990.

³⁹ Další z účastníků Dubrovniku a člen správní rady, Tibor Vámos, se výrazněji při budování SEU v Budapešti neobjevuje.

⁴⁰ Oba historikové již nežijí a nebylo proto možné se jich na události zeptat. Podle italského historika a krátce tajemníka E. Gellnera na SEU v Praze, G. Franzinettiho, pozval J. Havránka do Dubrovniku pravděpodobně přímo zakladatel oboru historie na SEU v Budapešti, P. Hanák (17). Havránka také později najdeme mezi hostujícími profesory na jeho katedře v Budapešti (CEU 1999: 72). Zkoumání přesnějších souvislostí však již bylo mimo rámec knihy.